

**A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...**

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

**ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE
ITSELF...**

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámí ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhitek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez	369
<i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből	385
<i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között	397
<i>The Zemplín Cup between East and West</i>	
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről	417
<i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban	439
<i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén	455
<i>Struggles in the middle part of the realm</i>	

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG BALKÁNI EREDETŰ ÉKSZERANYAGÁNAK ELŐKÉPEI AZ OSMÁN MŰVÉSZETBEN

Gerelyes Ibolya

Az Oszmán Birodalom által meghódított balkáni országokban a kulturális kölcsönhatásokat vizsgálva többszörösen összetett problémakörrel állunk szemben. A felmerülő kérdések egy része nyilvánvalóan releváns az oszmán uralom alá került magyar országrész régészeti leletanyagát illetően is. Az alábbi tanulmány a 16. század második felében, illetve a 17. században a Dél-Dunántúlon, és az Alföld déli részén megjelenő, a korabeli magyar daraboktól mind stílusukban, mind anyagösszetételükben jelentősen eltérő ékszerek néhány jellemző csoportját vizsgálja.

E tárgyak párhuzamait keresve a kutatás figyelme joggal fordult a balkáni országok, elsősorban Szerbia felé. A Magyar Nemzeti Múzeumba a 19. század második felében bekerülő „délvidéki” leleteket elemezve Hampel József már a 19. század végén felfigyelt arra a tényre, hogy a fent említett területen feltárt temetőkből származó viseleti darabok, és az ún. kincsleletek a balkáni népi ékszeranyaggal mutatnak rokonságot.¹ Ugyancsak ő hívta fel a figyelmet arra, hogy bizonyos tárgytipusok a bizánci, illetve a perzsa [értsd iszlám] ötvösség hagyományaihoz kapcsolhatók.²

Jelen cikk arra a kérdésre keresi a választ, hogy valóban kimutathatók-e ezen ékszerek előképei az oszmán, végső soron pedig az iszlám művészetben; megjelenésük és használatuk összefüggésben van-e a balkáni területeknek az Oszmán Birodalomba történt betagozódásával. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy a bizánci, illetve az iszlám hagyományból eredeztethető tárgyak mennyiben őrizték meg eredeti funkciójukat, és szimbolikus jelentés-tartalmukat.

Történeti forrásaink bizonyítják, hogy a török hódoltság folyamán, a hódolt magyar területen jelentős számban telepedtek le a Balkán felől érkező, különböző etnikai hátterű népcsoportok. A Duna-Tisza közén ezen új népesség és a magyar etnikum határa élesen elvált. A szegedi szandzsák 1591-ben kelt dzsizje deftere szerint a „Tisza mentén csak Szeged környékén maradtak magyarok, Zentától délre mindenütt szlávok laktak.”³ A szabadkai náhije teljesen, a bajai nagyobb részét rác lakosságú volt. A magyar etnikum a Baja körüli falvaktól északra jelent meg újra. Ez az etnikai kép a 17. században sem változott meg. A Szeged–Baja vonaltól északra a lakosság magyar volt, ezen a területen a szerb népesség csak a töröktől való visszafoglalás után telepedett meg. A magyar, és a beköltöző balkáni népesség által lakott területek határát a Dunántúlon nem lehet ilyen élesen meghúzni. A területre vonatkozó szandzsákösszeírások alapján az 1580-as évek elejére nagyszámú balkáni eredetű lakosság beáramlása zajlott le a Balaton déli partjától a Kaposvár–Dombóvár vonalig terjedő sávban.⁴

Az újonnan megjelenő népcsoportok tárgyi hagyatéka,⁵ elsősorban az ékszerek, és a viselet tartozékai, az elmúlt két évtizedben fokozott mértékben kerültek a régészeti kutatások előterébe. A temetők anyagának feldolgozása mellett új kihívást jelentett a fémdetektoros keresések következtében előkerülő leletanyag, amely főként a faluhelyek felderítéséhez nyújt segítséget.⁶ Az oszmán

A szerző régész, a Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár ny. igazgatója (gerelyes.ibolya@hnm.hu).

¹ KÖVÉR 1897, 250–253.

² KÖVÉR 1897, 250.

³ HEGYI 1995, 194.

⁴ HEGYI 1995, 194.

⁵ E hagyatékon belül a kerámia-leletanyag publikálása és elemzése az elmúlt 50 évben sokkal nagyobb figyelmet kapott, mint a fémművesség kérdései. A kutatás történetéről és a felmerülő kérdésekről Kovács Gyöngyi készített átfogó elemzést. KOVÁCS 2010, 766–767.

⁶ GAÁL 1982; WICKER 2008; K. NÉMETH 2023. A temetők feltárása tekintetében jelentős eredményeket hoz a Tolna megyei kutatásokat bemutató kötet: K. NÉMETH – MÁTÉ 2023.

1. ábra. Balkáni típusú gyűrűk, 16. század második fele, Pécs-Bányatelep. MNM, ltsz. 1936. 23; 1936. 24; 1936. 26; 1936. 27. (Fotó: Kardos Judit)

Fig. 1. Balkan-type rings, second half of the 16th century, Pécs-Bányatelep. Hungarian National Museum (HNM), inv. nos. 1936. 23; 1936. 24; 1936. 26; 1936. 27. (Photograph: Judit Kardos)

és/vagy balkáni eredetű leletek beazonosítása jelentős lehet az egyes temetők népességének etnikai és vallási meghatározása szempontjából, ugyanakkor fontos információkat hordozhat a fent említett népcsoportok betelepülésének idő- és térbeli folyamatára vonatkozóan egyaránt. Érdekesebbek lehetnek e szempontból például azok a kincsleletek, amelyekben az európai vagy magyarországi műhelyben készült, hagyományosan a magyar lakosság által használt tárgyak mellett megjelennek a balkáni, vagy esetleg anatóliai műhelyben készült darabok (1. ábra).⁷

KORONG ALAKÚ FÜLÖNFÜGGŐ

A szakirodalomban általában fülönfüggőnek nevezett, valójában azonban szalagon, vagy zsinóron a halánték mellett felfüggesztett kettős falú, korong alakú, filigrándíszes ezüst ékszer több magyarországi lelőhelyről ismert. A Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban: MNM) törzsgyűjteményében három ilyen darab van, Dunaföldvárról, Makóról és Mezőhegyesről,⁸ és talán e csoportba sorolható a szekszárdi Újpalánk aranyozott ezüsből készült töredékes ékszere is.⁹

Szerbia területéről több hasonló, a 16–18. századra keltezhető példányt ismerünk. Az MNM törzssanyagába tartozik a glogoni (Glogonj/Galagonyás, Szerbia) fülönfüggő (2. ábra), és a mára már elveszett, Hampel József tanulmányából ismert tomaseváci (Tomaševac/Tamáslaka, Szerbia) darab.¹⁰

A Dubovácon (Dubovac/Dunadombó Szerbia) előkerült kincslelet – egyes értelmezések szerint temető – anyagában talált

2. ábra. Korong alakú fülönfüggő flitterekkel, 17. század, Glogon (Glogonj/Galagonyás, Szerbia). MNM, ltsz. 1897.1.3. (Fotó: Kardos Judit)

Fig. 2. Disk-shaped pendant earring with spangles, 17th century, Galagonyás (Glogonj, Serbia). HNM, inv. no. 1897.1.3. (Photograph: Judit Kardos)

⁷ Jelen pillanatban két olyan együtttest ismerünk, amely vegyesen tartalmaz magyar műhelyhez köthető, illetve balkáni eredetű tárgyakat. Ilyen a pécs-bányatelepi (GERELYES 2005) és Balatonszabadi-Pusztatorony kincslelet (MAGYAR 2008).

⁸ Ltsz: Dunaföldvár: 1860.121; Makó: 1932.86; Mezőhegyes: 1915.43.

⁹ GAÁL 2018, 365, 5. kép 2. Jelen elemzés nem tárgyalja külön a lunula alakú fülönfüggők kérdését. Ilyen például a katymári temető szórványként bekerült, lunula alakú fülbevalója. Vö. WICKER 2008, 109, VI. tábla 1–2.

¹⁰ GERELYES 1994, 42, 16. ábra, 45–46.

3. ábra. Korong alakú fülöngyűgő pár, 17. század, Dubovac (Dubovac/Dunadombó, Szerbia).

(BIRTASEVIĆ 1961 nyomán)

Fig. 3. Pair of disk-shaped pendant earrings, 17th century, Dunadombó (Dubovac, Serbia).

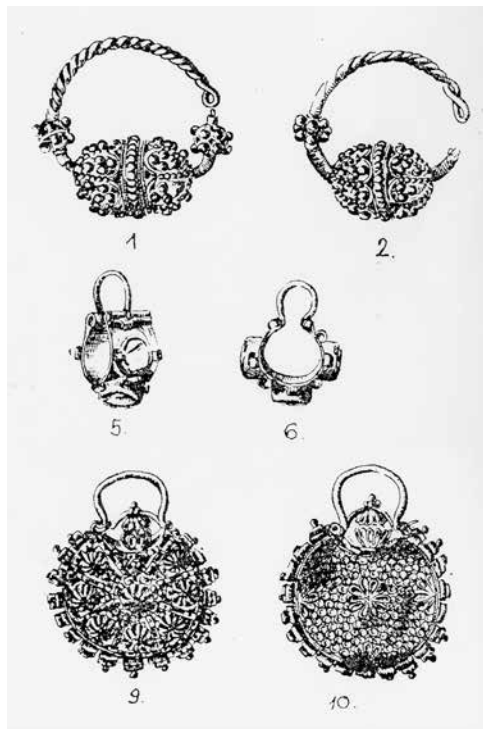
(After BIRTASEVIĆ 1961)

korong alakú fülöngyűgőket ismertette Marija Birtašević a szerbiai gyűjtemények számos hasonló, vagy megegyező darabjára hívta fel a figyelmet (3. ábra).¹¹ Ugyancsak ebbe a körbe sorolható a koszovói Peć faluban napvilágot látott 17. századi kincslelet három fülbevaló párja közül kettő.¹²

További, ilyen fülöngyűgőket őriznek a Belgrádi Városi Múzeum gyűjteményében a városból és annak közvetlen környezetéből.¹³

A formai és technikai hasonlóságuk alapján párhuzamként felhasználható leletek mindegyike a 16–18. századi időintervallumba, a balkáni török hódoltság időszakára helyezhető.

A filigrán technikával készített és granulált gömbökkel díszített kettős falú, korong vagy lunula alakú fülöngyűgők eredete a bizánci gyökerekig, sőt az antikvitásig nyúlik vissza.¹⁴ Az üreges kiképzésű ékszer belsejében illatozó anyaggal átítatott szövet darabot tarthattak. Az illatozó ékszer viselete minden bizonnyal a bizánci udvar magas rangú személyiségeinek kiváltsága volt. A közép-bizánci periódusban (843–1261) széles körben használatos volt a Bizánci Birodalom határain túl is, az iszlám országokban és Kelet-Európában egyaránt.¹⁵ Az iszlám művészetében legkorábban a 11. században mutatható ki. A Fátimida dinasztiához köthető egyiptomi és szíriai műhelyekben aranyból, különlegesen magas technikai és művészi szinten előállított darabok készültek, megőrizve a bizánci művészetből ismert belül üreges, ún. „doboz” konstrukciót (4. ábra).¹⁶

4. ábra. Lunula alakú fülöngyűgő pár, 11–12. század, Szíria vagy Egyiptom.

British Museum, London, ltsz. OA+.7456.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_OA-7456

Fig. 4. Pair of crescent-shaped pendant earrings, 11th–12th centuries, Syria or Egypt.

British Museum, London, inv. no. OA+.7456.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_OA-7456

¹¹ BIRTASEVIĆ 1961, 29, 42, I. tábla 9–10; GERELYES 1994, 44.

¹² RADOJKOVIĆ 1968, 97. 1. kép, 98. 2. kép; GERELYES 1994, 41, 43.

¹³ BAJALOVIĆ-HADŽI-PEŠIĆ 1984, 115–119, Kat. 506–515, XXVII–XXVII. táblák; Wicker Erika kutatásai a fenti sort még néhány további lelohellyel egészítették ki. WICKER 2005, 19–23.

¹⁴ GLADISS 1998, 93, Kat. 21.

¹⁵ EVANS – WIXOM 1997, 247.

¹⁶ GLADISS 1998, 73. 8. kép; 94, Kat. 23; SEIPEL 1999, 119, 122, Kat. 85, 127, Kat. 94, 95; JENKINS – KEENE 1982, 85, Kat. 51a.

A lunula alakú, üreges belsejű fülönfüggők Vesna Bikić kutatásai szerint szerb területen a 15. századtól mutathatók ki, és időrendben megelőzik a korong alakú darabokat.¹⁷ A rendelkezésre álló adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a tárgytypus a balkáni területeken évszázadokkal tovább élt, és Anatóliában a 19. századi néprajzi anyagban is jelen volt.¹⁸ A késői darabokon jelenik meg a korábban ismeretlen, flitteres díszítés, például a dubováci lelet 17–18. századra keltezett ékszerein.¹⁹

S ALAKÚ ÖVKAPOCS (ZÁRÓKAMPÓ)

Az S formában kiképzett, középen megvastagított, két végükön stilizált állatfejre (sárkányra), esetlegesen virágra emlékeztető bronzöntvények számos magyarországi, török hódoltság előhelyről ismertek; nevezetesen a budavári palotából több helyszínről, a szekszárdi Újpalánk várából, az ozorai várkastélyból, a fent említett „vegyes” leletanyagot tartalmazó Balatonszabadi-Pusztatorony kincsleletből, valamint előkerülnek a Tolna megyében azonosított „rác” faluhelyeken is.²⁰ A tárgy funkcióját és eredetét illetően a kutatásban több vélemény alakult ki. A különböző nézetek – köztük az európai eredeztetés kérdésének – legteljesebb összefoglalását Gaál Attilának köszönhetjük.²¹

Balkáni párhuzamaként egy, a 17. századra keltezett koszovói darabot említhetünk.²² Ebben az esetben az ezüstből készült övkapocspár két tagját köti össze az S alakú kapocs. A kapocspár két tagjának szamarhátívet formázó kiképzése, valamint arabeszk díszítése oszmán műhelyre, de legalábbis erős oszmán befolyásra utal. Az S alakú összekötő tag két vége elhegyesedik, megvastagított közepét pedig lecsapott sarkú téglaidom hangsúlyozza. A tárgytypus az iszlám művészetében jól ismert, több múzeumi gyűjteményben is fennmaradt. A berlini Museum für Islamische Kunst tulajdonában van egy, a 15. század második felére keltezett, iráni eredetű övkapocs. A sárgarézéből készült, 15 cm hosszú tárgy két egyforma, ív alakban meghajlított részből áll, melyeket egy lecsapott sarkú kocka alakú idom köt össze, oly módon, hogy így az övkapocs S alakot formáz. Az S forma két vége két egyformán kialakított, plasztikus, a lény szemét, fogait és nyelvét egyaránt láttató sárkányfejben végződik. A tárgy testén a Korán 112. szúrája olvasható. A korabeli ábrázolások tanúsága szerint az övkapocst a dervisrendek tagjai viselték (5. ábra).²³

5. ábra. Sárkányfejes, S alakú övkapocs, 15. század második fele, Irán. Museum für Islamische Kunst, Berlin, ltsz. 94.422. <https://id.smb.museum/object/1525493/fragment-g%C3%BCrtel>

Fig. 5. Dragon-headed 'S-shaped' hook fastener for a belt, second half of the 15th century, Iran. Museum für Islamische Kunst, Berlin, inv. no. 94.422. <https://id.smb.museum/object/1525493/fragment-g%C3%BCrtel>

¹⁷ BIKIĆ 2010, 53, 27–28. képek.

¹⁸ BIRTAŠEVIĆ 1961, 29; WICKER 2008, 110–112; *Türkische Kunst* 1985, II. 315–316.

¹⁹ BIRTAŠEVIĆ 1961, II. tábla 1–2; IV. tábla.

²⁰ HORVÁTH 2016, 157, 4 kép 4; GAÁL 2018, 362, 16. tábla 13a-b; GERE 2003, 95, 64. tábla 2; MAGYAR 2008, 242, 10–11. ábra; K. NÉMETH 2023, 66–67.

²¹ GAÁL 2018, 362–363.

²² RADOJKOVIĆ 1981, Kat. 56.

²³ GLADISS 1998, 131–132. Nr. 84.

6. ábra. Sárkányfejes fogóval ellátott bronzkanna, 16. század eleje, Herat.

Metropolitan Museum of Art,
New York, ltsz. 91.1.607.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444607?when=A.D.+1400-1600&ft=dragon&offset=0&rpp=40&pos=2>

Fig. 6. Bronze jug with a dragon-headed handle, early 16th century, Herat.

Metropolitan Museum of Art,
New York, inv. no. 91.1.607.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444607?when=A.D.+1400-1600&ft=dragon&offset=0&rpp=40&pos=2>

A British Museumban egy ehhez nagyon hasonló, szintén iráni eredetű, feliratos, 16. századi övkapcsot találunk.²⁴ A harmadik példánk, egy sárkányfejekben végződő, középen téglatesttel kettéosztott, S alakú kapocs a New York-i Metropolitan Museumban van. A 15. században készült, 7,6 cm hosszú bronztárgy szintén iráni eredetű.²⁵

A lecsapott sarkú kocka- vagy téglatest, mint díszítő elem kimutatható az oszmán művészetben. Jól ismert példa a kovácsoltvas rácsok találkozási pontjain alkalmazott idomok ilyen formája, de látható más tárgyakon, például gyertyatartókon és edények fedelén is.

A sárkány, mint motívum és szimbólum az iszlám művészet történetében többször is felbukkan. Ábrázolása a szeldzsuk művészetben számos szimbolikus jelentést hordozott, attól függően, hogy milyen tárgyon, és milyen más motívumokkal együtt alkalmazták. Az egyik magyarázat szerint a párban megjelenített tátott szájú lények elnyelik a sötétséget, elhosszabbítják a fényt, a termékenységet, és gyógyítják a betegségeket.²⁶

Jelentős hatással volt az oszmán és a szafavida művészetre a 15. században Anatólia és Irán területén elterjedő timurida művészet. A dinasztia-alapító Timur Lenk fővárosában, Szamarkandban az általa legyőzött területek mestereit és művészeit gyűjtötte össze. E mesterek közös munkájának eredményeként alakult ki az ún. „nemzetközi timurida” stílus, amely egyaránt tartalmazott hagyományos iszlám és kínai elemeket.²⁷ Ez az irányzat – a kínai befolyás következtében – szívesen jelenítette meg a sárkánymotívumot különböző, eltérő funkciójú tárgyakon (6. ábra).²⁸ Ugyanez

²⁴ Sárkányfejes övkapocs, 16. század, Irán. British Museum, London, ltsz. 1896.0515.1. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1896-0515-1

²⁵ Sárkányfejes övkapocs, 15. század, Irán vagy Közép-Ázsia. Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 2010.220. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/457057>

²⁶ ROXBURGH 2005, 396, Kat. 75, 399–400.

²⁷ NECIPOĞLU 1990, 136–137.

²⁸ GLADISS 1998, 132; ROXBURGH 2005, 198, 232, Kat. 186, 187, 189, 235, Kat. 194, 423–425. Timurida hagyományként folytatódott a szafavida, majd az oszmán művészetben a gyűrűk karikáján alkalmazott sárkányfejes díszítés. Vö. PINDER-WILSON 1987, 382; vö. 31. és 63. jegyzet. Sárkányfejekkel díszített kard keresztvas/kézvédő, 14–15. század, Közép-Ázsia. Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 02.18.765. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/56220>. Tálka sárkányfejes fogóval, 15. század első fele, Irán. British Museum, London, ltsz. 1970.06.04.1. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/1613558699>

figyelhető meg az oszmán művészetben a 16. század első felében, abban az időszakban, amikor a felerősödött iráni hatásra²⁹ a szultáni udvar művészei egyaránt alkalmazták ezt a szimbolikus díszítő elemet albumlapokon, fegyvereken, díszedényeken,³⁰ sőt ékszereken is.³¹

Magam részéről, a kimutatható egyértelmű párhuzamok, és a meghatározott hódoltsági régészeti lelőhelyek alapján a tárgy balkáni eredeztetésével értek egyet, 16–17. századi megjelenését pedig, úgy gondolom, nagy valószínűséggel a Balkán török hódoltságához kapcsolhatjuk.³²

GYŰRŰK

KARNEOL GYŰRŰK

A karneol kőből faragott, felirat nélküli gyűrűk két, az elmúlt két évtizedben feltárt temető leletanyaga kapcsán kerültek a figyelem előterébe. A Fonyód-Bézsény lelőhely 2003–2004. évi kutatása során az I. számú temetőben két ilyen gyűrűt találtak az ásatók (7. ábra).³³ 2016-ban a

Budapest-József Nádor téri török temetőben került elő hat darab ilyen ékszer.³⁴ Mindkét temetőben muszlim rítus szerint temetett halottak nyugodtak – különösen egyértelműen ez volt a helyzet a pesti temető esetében.

A tárgy típus eredetére és keltezésére vonatkozóan a szakirodalomban ellentétes véleményeket olvashatunk. A Balkán területén előkerült nagyszámú lelet alapján a szerb kutatás, elsősorban Bojana Radojković, a karneol gyűrűket szerb mesterek alkotásának tartotta, és gyártásukat helyi műhelyekhez kötötte, elismerve természetesen e tárgy típusnak az antikvitásban született előzményeit, és a „keleti” hatások szerepét.³⁵ Jelen ismereteink szerint azonban a Balkánon a timurida és oszmán gyűrűkkel formailag megegyező darabok megjelenése a 14–17. századra, a török hódoltság időszakára tehető.³⁶ Ez megerősíti azt a széles körben elfogadott véleményt, miszerint a karneol gyűrűk timurida előzményekre vezethetők vissza, innen vette át az oszmán művészet, majd ez utóbbi közvetítésével terjedt el a Balkánon.³⁷

7. ábra. Karneol kőből faragott gyűrűk, 16. század, Fonyód-Bézsény. (GALLINA – GULYÁS 2023 nyomán)
Fig. 7. Rings carved from carnelian, 16th century, Fonyód-Bézsény. (After GALLINA – GULYÁS 2023)

²⁹ ROXBURGH 2005, 265, 423, Kat. 184–187, 189, 192–194.

³⁰ Kiöntőcsöves izniki kancsó sárkányfejes fogóval, 1510. British Museum, London, ltsz. G.1. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_G-1

³¹ Csepp alakú fejfelé ellátott feliratos ezüstgyűrű. A gyűrű karikája a fej két oldalán egy-egy sárkányfejet képez. Vö. 63. jegyzet.

³² Ezzel megegyező véleményt fogalmazott meg Wicker Erika is, elutasítva a fent felsorolt lelőhelyeken előkerült, S alakú kapcsoknak a nyugat-európai művészetből való eredeztetését. WICKER 2013, 143.

³³ GALLINA – GULYÁS 2023, 42.

³⁴ TÓTH 2017, 123–124; TÓTH 2021, 74–75.

³⁵ RADOJKOVIĆ 1969, 177–179; BIKIĆ – MILADINOVIĆ 2021, 411. Római kori példaként a British Museum egyik darabját említhetjük. Vö. 54. jegyzet.

³⁶ BIKIĆ – MILADINOVIĆ 2021, 423.

³⁷ BIKIĆ – MILADINOVIĆ 2021, 423. A karneol gyűrűknek a Balkán török hódoltságához való kötése természetesen nem zárja ki, hogy e gyűrűk egy része helyi műhelyekben készült, tekintettel a Szerbia területén fekvő bányákban rendelkezésre álló alapanyagra.

8. ábra. Kalcedon kőből faragott gyűrű, 16. század, lelőhelye ismeretlen. British Museum, London, ltsz. AF 2303. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_AF-2303
 Fig. 8. Ring carved from chalcedony, 16th century, provenance unknown. British Museum, London, inv. no. AF 2303. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_AF-2303

A gyűrűvel és pecsétekkel kapcsolatban az ékkő faragás timurida hagyományára a Benjamin Zucker gyűjtemény elemzése során Pinder-Wilson is felhívja a figyelmet.³⁸ Véleményét megerősíti a David Khalíli-gyűjtemény több iráni eredetű darabja.³⁹

Többségükben szintén magángyűjteményekből származnak a British Museum gyűjteményében található, jellemzően lelőhely nélküli példányok. A formailag a magyarországi lelőhelyeken talált darabok közeli párhuzama egy agát kőből faragott, és egy kalcedon gyűrű (8. ábra),⁴⁰ valamint nagyon hasonló egy kabuli lelőhelyű, narancsos-barna színű kőből készült darab.⁴¹

KARNEOL KÖVES GYŰRŰK

A MNM törzsgyűjteményében őrzött különböző lelőhelyű, valamint a budai várban előkerült, feliratos karneol kővel díszített oszmán gyűrűk alapján már a korábbi kutatás is felhívta a figyelmet e tárgytypus néhány jellemző vonására; mint például a kő foglalatainak ívsoros lezárása, illetve a foglalat hátoldalán a felületet cikkelyekre osztó sugaras elrendezésű, esetenként niellóval kitöltött motívumok alkalmazása (9–10. ábra). A gyűrű karikájának külső oldalát is díszíthették durvább, geometrikus, vagy finomabban kidolgozott niellós mintázattal.⁴²

Ez a stílus a szerb régészeti leletanyagban is jelen van; hasonló sugaras elrendezésű mintázatot figyelhetünk meg a belgrádi vár ásatási anyagában található 17. századi feliratos karneol köves gyűrűk foglalatain is.⁴³ Az Anatólia és Szíria területén készült gyűrűkön a 14. századtól mutatható ki ez a díszítési eljárás, melynek megléte a 17. században még biztosan követhető.⁴⁴

A tulajdonos nevét, és esetenként vallásos fohászt, vagy utalást tartalmazó arab feliratos gyűrűk vélhetően muszlim vallású tulajdonoshoz tartoztak.

Létezik a karneol köves gyűrűknek egy egyszerűbb változata is, amikor a domború, sima felületű, vagy sokszögűre csiszolt, de minden esetben felirat nélküli karneolt foglalják be. Az

³⁸ PINDER-WILSON 1987, 381–32.

³⁹ WENZEL 1993, 104–105, Kat. 320, 322–325.

⁴⁰ Agát gyűrű, 16. század, lelőhelye ismeretlen. British Museum, London, ltsz. H.58. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_H-58; Kalcedon gyűrű, 16. század, lelőhelye ismeretlen. British Museum, London, ltsz. AF 2303. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_AF-2303; A leírás alapján ebbe a csoportba tartozik egy másik (illusztráció nélkül közzétett) darab. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_H-57

⁴¹ Gyűrű, 16. század (?), Kabul, Afganisztán. British Museum, London, ltsz. 1880-3874. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1880-3874

⁴² BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1944, 366; GERELYES 2010, 791.

⁴³ POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 204, Kat. 405–408, 156, 101. tábla.

⁴⁴ WENZEL 1993, 255, Kat. 411. A British Museum gyűjteményéből ismerünk egy stílusban nagyon hasonló kiképzésű, Konstantinápolyból származó darabot, amelynek fejébe azonban nem karneol követ, hanem inkrusztált bronz rozettákkal díszített vaslapocskát helyeztek: Ezüstgyűrű, 16–17. század, Konstantinápoly. British Museum, London, ltsz. 2317. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_AF-2317

9–10. ábra. Ezüstgyűrű feliratos karneol kővel, hátoldalán sugaras elrendezésű, niellos díszítés, 17. század, Buda. MNM, ltsz. Cim.Sec. II.X.11. (Fotó: Kardos Judit)

Figs. 9–10. Carnelian ring with a silver shank whose stone bears an inscription; on the inside of the shank, beneath the head, is sunburst niello decoration, 17th century, Buda. HNM, inv. no. Cim.Sec. II.X.11. (Photographs: Judit Kardos)

MNM gyűjteményéből két ilyen, lelőhely nélküli példányt ismerünk, valamint idetartozik a pécsbányatelepi lelet egyik gyűrűje is (1. ábra).⁴⁵ A Tolna megyei anyagból Gaál Attila két ilyen darabot közölt.⁴⁶ Ezekben az esetekben a gyűrű alapján nem tudunk a tulajdonos vallási hovatartozására következtetni.

A Belgrádi Városi Múzeum gyűjteményében szintén van egy ilyen, a közreadók által a 17. századra keltezett gyűrű.⁴⁷ A típus tovább élt a 18. században is, legalábbis erre utal a British Museum egy aranyozott rézből készült példánya, amely kivitelében a pécsbányatelepi lelet 1936.23. ltsz. darabjához áll közel.⁴⁸

A karneol köves gyűrűk között sajátos csoportot alkotnak azok a 16–17. századra keltezhető darabok, amelyekbe római kori (1–2. századi) karneol kő gemmát foglaltak be; ilyen az MNM törzsgyűjteményének több példánya is.⁴⁹ Bojana Radojković kutatásai szerint szerb területen már korábban, a 14. század második felétől, illetve a 15. században megjelentek a Novo Brdo-i műhelyben készült, antik gemmával díszített, ám szerb feliratos gyűrűk.⁵⁰

STILÁRISAN A FENTI CSOPORT DARABJAIVAL MEGEGYEZŐ, KŐ NÉLKÜLI VÁLTOZATOK

Nemcsak a karneol köves ezüstgyűrűk tartoznak ebbe a csoportba, hanem azok lényegesen egyszerűbb, bronzból készült változatai is, mint például az MNM vukovári (Vukovar, Horvátország) lelőhelyű darabja.⁵¹ Ezekben az esetekben magára, az ívsoros lezárással kialakított lapos gyűrűfejre vésték fel a feliratot. E megfigyelést támasztották alá Gaál Attila ásatási eredményei is, aki több, ebbe a kategóriába sorolható gyűrűt azonosított a szekszárdi Újpalánk területén, illetve Zavaros

⁴⁵ GERELYES 1994, 67, 14. kép a-b; GERELYES 2005, 588–589, 590, 4. kép.

⁴⁶ GAÁL 2014, 384. I. tábla No. 3, 385. II. tábla, No. 11, 389.

⁴⁷ BAJALOVIĆ-HADŽI-PEŠIĆ 1984, Kat. 678, LVII. tábla 2.

⁴⁸ Karneol köves gyűrű, 118. század. British Museum, London, ltsz. 1865,1203.41. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1865-1203-41

⁴⁹ Az MNM törzsgyűjteményének darabjait Gesztelyi Tamás katalógusa alapján ismerjük. Vö.: GESZTELYI 2000, 45–46, Kat. 49, 51, Kat. 80, 54, Kat. 96, 59, Kat. 129, 61, Kat. 141, 74, Kat. 220.

⁵⁰ RADOJKOVIĆ 1969, 316–317.

⁵¹ MNM ltsz.: 1909.145.21. Ugyanebbe a csoportba tartozik az MNM egy másik gyűrűje is. Ez utóbbi lelőhelye ismeretlen: 55.139.C.

Gyula magángyűjteményében.⁵² A vukovári gyűrűvel szinte teljesen megegyező példányt ismerünk az eszéki múzeum (Osijek, Horvátország) gyűjteményéből.⁵³

CSEPP ALAKÚ GYŰRŰK

A MNM törzsgyűjteménye számos, e típusba tartozó darabot őriz. Az egyik legszebb példány a Jankovich-gyűjtemény felirat nélküli, domború abroncsán két sávban geometrikus mintával díszített ezüstgyűrűje, melyen a csepp alakú fejfel szemközti oldalon az abroncsból kiemelkedő, kör alakú, vésett „gombocska” (kidudorodás) látható (11. ábra).⁵⁴ A leltárkönyvi bejegyzés szerint Mohácsról származik egy arab feliratos, évszám nélküli, csepp alakú ezüst pecsétgyűrű.⁵⁵ Az MNM egyetlen, ásatáson előkerült darabja a bátmonostori bronzgyűrű, csepp alakú pecsételő lapján vésett geometrikus díszítéssel.⁵⁶ A gyűrűtípus bronz vagy ezüst anyagú, felirat nélküli, vagy feliratot utánzó változatban az MNM gyűjteményben több lelőhelyről ismert: Kisjenő (Chişineu-Criş, Románia), Pancsevo (Pančevo/Pancsova, Szerbia), Krčedin (Krčedin, Szerbia) (12. ábra).⁵⁷ A csepp alakú fejfel ellátott gyűrűk újabban más magyarországi lelőhelyen is előkerültek, így a Balatonszabadi-Pusztatorony kincsleletben, és a Tolna megyei Bonyhád-Óhegyen és Gyulaj-Biródon.⁵⁸

11. ábra. Csepp alakú fejfel díszített ezüstgyűrű, 17. század, lelőhelye ismeretlen. MNM, ltsz. App. Jank. 129. (Fotó: Kardos Judit)
Fig. 11. Silver ring with a teardrop-shaped head, 17th century, provenance unknown. HNM, inv. no. App. Jank. 129. (Photograph: Judit Kardos)

12. ábra. Arab feliratot utánzó csepp alakú fejfel díszített ezüstgyűrű, 17. század, Pancsevo (Pančevo/Pancsova, Szerbia). MNM, ltsz. 1888.116.4. (Fotó: Kardos Judit)
Fig. 12. Silver ring with a teardrop-shaped head bearing an imitation Arabic inscription, 17th century, Pancsova (Pancevo, Serbia). HNM, inv. no. 1888.116.4. (Photograph: Judit Kardos)

⁵² GAÁL 2014, 384–385, 2–3. tábla.

⁵³ RADIĆ 2009, 131, Kat. 13.

⁵⁴ MNM App.Jank. 129. A gyűrű fejével ellentétes oldalon az abroncsból kiemelkedő „kidudorodás” az Irán és Anatóliai területén készült gyűrűk egyik jellegzetessége, a 15. századtól már biztosan kimutatható. WENZEL 1993, 130–133, 136–137. Előképe az antikvitásban kereshető. Vö. Karneolból faragott gyűrű, 2–4. század. British Museum, London, ltsz. AF. 2626. https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_AF-2626

⁵⁵ MNM, ltsz. 119/1877.II.c.256.p.1. Felirata: A szegény, alázatos Hajdar tulajdona. FEHÉR 1959, 190, 193. XXV. t. 11.

⁵⁶ MNM, ltsz. 1883.38.4. Henszlmann Imre ásatásából.

⁵⁷ MNM, ltsz. 1883.110; 1880.16.11; 1908.2.9.

⁵⁸ MAGYAR 2008, 240. 7. ábra 9–9a; K. NÉMETH 2023, 65.

A gyűrűtípus Szerbiában is megjelent. Belgrád külterületén, Ritopek faluban találták azt a 17. század második felére-végére keltezhető leletet, amelyben szintén felbukkant egy csepp alakú fejjel ellátott, felirat nélküli tömör ezüst gyűrű.⁵⁹

A csepp alakú ezüst pecsétgyűrűk, illetve feliratos gyűrűk az iszlám művészetében viszonylag késői időponttól, a 15. századtól kezdődően mutathatók ki Irán, Szíria és Egyiptom területén; a D. Khalíli-gyűjtemény számos példányt őriz.⁶⁰ A perzsa művészetben ez a forma nemcsak gyűrű, hanem amulett formájában is létezett.⁶¹ Általánosan elfogadott vélemény szerint a pozitív feliratú, tehát nem pecsétként szolgáló gyűrűk valójában amulettek voltak.⁶²

A British Museum gyűjteményéből egy 15. századi, ezüsből készült, arab feliratos anatóliai példányt említenék (13–14. ábra).⁶³ A Louvre gyűjteménye egy különleges darabot őriz. Az ezüsből készült gyűrű feje hullámos perem kiképzésű csepp alak, foglalatában csepp alakú jade kő, benne aranyszál inkrusztáció: leveles indákkal összekötött hét darab rozetta alakú foglalatban rubinkövek.⁶⁴

13–14. ábra. Csepp alakú fejjel díszített, feliratos ezüstgyűrű. A gyűrű karikája a fej két oldalán egy-egy sárkányfejet képez. 15. század, Törökország. British Museum, London, ltsz. 1866.0618.1.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1866-0618-1

Figs. 13–14. Inscribed silver ring with a teardrop-shaped bezel. The shoulders are each in the form of a dragon's head. 15th century, Turkey. British Museum, London, inv. no. 1866.0618.1.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1866-0618-1

⁵⁹ BIRTAŠEVIĆ 1957, 54, 4. kép, 55. A lelet közreadója szerint több ilyen típusú gyűrű van szerb gyűjteményekben.

⁶⁰ WENZEL 1993, 152–153; 269–270; Cat. no. 483–488, 490–492. A tárgy aukción is felbukkan. Pl.: <https://www.christies.com/en/lot/lot-5607417>

⁶¹ Kalcedonból faragott csepp alakú amulett, 17. század, Irán. British Museum, London, ltsz. SL. 15. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_SL-15

⁶² Jól példázza ezt a D. Khalíli-gyűjtemény 15. századi iráni darabja, melynek csepp alakú, pozitív vésetű fején a 12 imám neve olvasható. WENZEL 1993, 152, Kat. 484.

⁶³ Csepp alakú ezüstgyűrű, 15. század, Törökország. British Museum, London, ltsz. 1866.0618.1. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1866-0618-1 – A kurátor megjegyzése szerint a gyűrű analóg darabja ismert az isztambuli Saraçhane ásatásából.

⁶⁴ Ezüstgyűrű, Törökország. Louvre Museum (Párizs), ltsz. AD 30079. <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010332184> – Az ismert jade köves oszmán ékszerek és fegyverek alapján a gyűrűt a 16. századra keltezzük.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fenti tanulmányban elemzett ékszerek mindegyike a Balkán török hódoltságának idejére keltezhető, pontosabban ezen belül, a 16. század második felére és a 17. századra. Ugyanakkor minden tárgytypus esetében kimutatható azok előképe a korábbi századok iszlám, vagy oszmán művészetében.

Ezek a tárgyak a balkáni ötvösségnek abban a periódusában születtek, amelyre az előző időszakhoz viszonyítva az ezüsbányák művelésének visszaszorulása, és az általános hanyatlás volt jellemző. Ugyanakkor azok az ékszertípusok, amelyek a 15. század második feléig-végéig tartó időszakban csak uralkodói és nemesi körökben voltak használatban, bár lényegesen szerényebb kivitelben, de a népesség széles körében váltak elterjedtté.⁶⁵ Ennek a folyamatnak az is része volt, hogy egyes esetekben a formailag leegyszerűsödött tárgyak részben vagy egészében már nem eredeti funkciójukat szolgálták; hajdani szimbolikus jelentésük elhalványult, vagy teljesen elfelejtődött.

Ezt a tendenciát láthatjuk például az üreges belsejű, korong alakú fülönfüggők esetében. A bizánci, illetve korai iszlám időszakban magas művészi színvonalon, sokszor aranyból készült ékszer elveszítette luxus jellegét, reprezentációs szerepe elhalványult, és gyenge kivitelű mindennapos darabbá vált. Megőrizte üreges formáját, az eredeti funkció, az illatozó anyag hordozása azonban már nem bizonyítható, vélhetően teljesen megszűnt.⁶⁶

Ugyanez történt a sárkányfejes övkapcsok átalakulása során. A valamikor értékes, szimbolikus tárgy elvesztette korábbi jelentését, és stilizált, leegyszerűsített formában praktikus használati darabbá vált. A 15. századi, iráni eredetű tárgyakon olvasható Korán idézetet tartalmazó felirat az általunk vizsgált 16–17. századi darabokról eltűnt, az eredetileg plasztikusan kiképzett sárkányfej ellaposodott, és éppen akár virágra is emlékeztető motívum lett belőle.

Hasonlóan a fentiekhez, az oszmán pecsétgyűrűk eredeti funkciója is módosult. Az aláírásként szolgáló arab feliratot a nem muszlim vallású ötvös nem tudta elolvasni, így pusztán dekoratív elemként tekintett a számára értelmezhetetlen írásra, és megpróbálta azt a maga szintjén utánozni.

Az antikvitásból származtatható hagyományok továbbélése nemcsak a fülönfüggők, hanem a római kori gemmát befoglaló, és a karneolból faragott gyűrűk esetében is jól követhető. A gemmák újbóli felhasználása független volt az azon megjelenő ábrázolástól, melynek jelentése már feledésbe merült, a kő maga azonban – viselője számára, amennyiben muszlim volt – az iszlám hagyományban gyökerező mágikus erővel rendelkezett.

A tanulmányban szereplő ékszerek előképeinek elemzése igazolta azt a bevezetőben felvetett gondolatot, miszerint a kulturális kölcsönhatások tekintetében többszörösen összetett problémakörrel állunk szemben. E tárgyak történetének minden lehetséges szempontot felölelő kutatása e tanulmány keretein jóval túlmutató, a jövőben elvégzendő feladat, többek között azért is, mert eredetük sok esetben a bizánci művészetben, illetve az antikvitásban keresendő.

IRODALOM

BAJALOVIĆ-HADŽI-PEŠIĆ
1984	BAJALOVIĆ-HADŽI-PEŠIĆ, Marija: <i>Nakit VIII–XVIII veka u Muzeju grada Beograda</i> . Beograd 1984.
BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1944	BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda: <i>Iparművesség</i> . In: Fekete Lajos: <i>Budapest a törökkorban</i> . Budapest 1944, 354–381.
BIKIC 2010	BIKIC, Vesna: <i>Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i Naslede</i> . Beograd 2010.

⁶⁵ RADOJKOVIĆ 1969, 323.

⁶⁶ E tényre már Hampel József is felhívta a figyelmet. KÖVÉR 1897, 250.

- BIKIĆ – MILADINOVIĆ 2021 BIKIĆ, Vesna M. – MILADINOVIĆ, Zoran Ž.: Opal Ring from Novo Brdo and Gemstone Rings in the Late Middle Ages. *Recueil du Musée National de Belgrade* 25:1 (2021) 397–434.
- BIRTAŠEVIĆ 1957 BIRTAŠEVIĆ, Marija: Srebrna ostava nakita i novca iz cela Ritopeka. *Godišnjak Muzeja Grada Beograda* 4 (1957) 53–58.
- BIRTAŠEVIĆ 1961 BIRTAŠEVIĆ, Marija: Zbirka Srednevekovnog i kasnog narodnog nakita iz Dubovca. Eine Mittelalterliche and späte volkliche Schmucksammlung aus Dobubac (Volksmuseum in Vršac). *Rad Vojvodanskih Muzeja*. Novi Sad 10 (1961) 25–48.
- EVANS – WIXOM 1997 *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843–1261*. Eds: EVANS, Helen C. – WIXOM, William D. New York 1997.
- FEHÉR 1959 FEHÉR, Géza: Les cachets et anneaux sigillaires à inscription turque du Musée National Hongrois. *Folia Archaeologica* 11 (1959) 187–196, T. XXIV–XXVI.
- GAÁL 1982 GAÁL Attila: A Dombóvár-békatói XVI–XVII. századi temető (The 16th–17th century cemetery of Dombóvár-Békató). *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 10–11 (1979–1980) [1982] 133–223.
- GAÁL 2014 GAÁL Attila: 17–18. századi gyűrűk, pecsétgyűrűk és pecsétnyomók Tolna megyéből (Ringe, Siegelringe und Stempelsiegel von den 17–18. Jahrhunderten aus Komitat Tolnau). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 36 (2014) 379–404.
- GAÁL 2018 GAÁL Attila: Fémleletek a szekszárd-palánki török palánkvar (Jeni Palanka) feltárásából II. Háztartási eszközök, személyes használati tárgyak (Metallfundstücke aus der Freilegung der türkischen Plankenburg (Jeni Palanka) in Szekszard–Palank II. Haushaltsgeräte, persönliche Gebrauchsgegenstände). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 40 (2018) 333–416.
- GALLINA – GULYÁS 2023 GALLINA Zsolt – GULYÁS Gyöngyi: Balatonig terjedt a Balkán? Török kori muszlim temető(k) Fonyód-Bézsényen (Did the Balkans extend to Lake Balaton? Ottoman-period muslim burial ground(s) in Fonyód-Bézsény). In: K. NÉMETH – MÁTÉ 2023, 33–51. <https://doi.org/10.61832/wok1.2023.03>
- GERE 2003 GERE László: *Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból*. *Opuscula Hungarica* IV. Az ozorai várkastély régészeti monográfiái I. Budapest 2003.
- GERELYES 1994 GERELYES Ibolya: *Török ékszerek. Évezredek, évszázadok kincsei* 7. Budapest 1994.
- GERELYES 2005 GERELYES Ibolya: A Pécs-Bányatelepi XVI. századi kincslelet (16th century treasure find from Pécs-Bányatelep). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 587–594.

- GERELYES 2010 GERELYES Ibolya: A Magyar Nemzeti Múzeum balkáni török fémanyagának jelentősége a régészeti kutatások tükrében. Egy gyűjtemény kialakulásának tanulságai (The significance of the Balkanic-Turkish metal artifacts in the Hungarian National Museum in the mirror of archaeological researches. Lessons from evolution of a collection). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)* I–II. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, II. 783–797.
- GESZTELYI 2000 GESZTELYI, Tamás: *Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici Series Archaeologica III. Budapest 2000.
- GLADISS 1998 GLADISS, Almut von: *Schmuck im Museum für Islamische Kunst*. Veröffentlichungen des Museums für Islamische Kunst II. Berlin 1998.
- HEGYI 1995 HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Historia Könyvtár Monográfiák 7. Budapest 1995.
- HORVÁTH 2016 HORVÁTH Viktória: Színesfémleletek a 14–17. századi budai királyi palotából (Non-ferrous metal findings from the 14th–17th century Royal Palace of Buda). *Budapest Régiségei* 49 (2016) 145–166.
- JENKINS – KEENE 1982 JENKINS, Marylin – KEENE, Manuel: *Islamic Jewelry in the Metropolitan Museum of Art*. New York 1982.
- K. NÉMETH 2023 K. NÉMETH András: Rác falvak a Tamási-mezőn. A hódoltságkori, balkáni eredetű népesség falusias településeinek meghatározása törökös-balkáni jellegű fémleletek alapján (Rascian villages near Tamási. Identifying village-like settlement inhabited by Ottoman-period people of Balkan origin based on Balkan/Turkish-like metal finds). In: K. NÉMETH – MÁTÉ 2023, 53–78.
<https://doi.org/10.61832/wok1.2023.04>
- K. NÉMETH – MÁTÉ 2023 *A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltságkori Dél-Dunántúlon (The Settlement History and Material Culture of the Rascians/People of Balkan origin in South Transdanubia in the Ottoman Period)*. Szerk.: K. Németh András – Máté Gábor. Wosinsky Könyvek 1. Szekszárd 2023
- KOVÁCS 2010 KOVÁCS Gyöngyi: A magyarországi oszmán-török régészet új eredményei: áttekintés a Dráva menti kutatások kapcsán (New findings in the Ottoman-Turkish archaeology in Hungary: Topics highlighted by research work along the River Drava). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon (Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary)* I–II. Szerk.: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, II. 757–781.
- KÖVÉR 1897 KÖVÉR Béla [= Hampel József]: Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. *Archaeologiai Értesítő* 17 (1897) 227–253.

- MAGYAR 2008 MAGYAR Kálmán: Balatonszabadi-Pusztatorony (Somogy megye) régészeti kutatása II. A 16. századi kincslelet (Archaeological research in Balatonszabadi–Pusztatorony /Somogy County, Hungary/ II. Treasure trove from the 16th century) *Somogyi Múzeumok Közleményei* 18 (2008) 235–250.
- NECIPOĞLU 1990 NECIPOĞLU, Gülru: From international Timurid to Ottoman: A change of taste in sixteenth-century ceramic tiles. *Muqarnas. An Annual on Islamic Art and Architecture* 7 (1990) 136–170.
<https://doi.org/10.2307/1523126>
- PINDER-WILSON 1987 PINDER-WILSON, Ralph: Seals and Ring in Islam. In: *Islamic Rings and Gems: The Benjamin Zucker Collection*. Ed.: Content, Derek J. London 1987, 383–387.
- POPOVIĆ – BIKIĆ 2004 POPOVIĆ, Marko – BIKIĆ, Vesna: *The Complex of the Medieval Metropolitan Church in Belgrade. Excavation of the Lower Town of Belgrade Fortress*. Archaeological Institute Monographs 41. Belgrade 2004.
- RADIĆ 2009 RADIĆ, Mladen: Prstenje i geme 14.–17. st. u Muzeju slavonije Osijek. *Osječki Zbornik* 29 (2009) 123–133.
<https://hrcak.srce.hr/file/140797> (utolsó megtekintés 2024. június 24)
- RADOJKOVIĆ 1968 RADOJKOVIĆ, Bojana: Ostava iz Peci – Kolekcija slikara Milenka Šerbana. *Muzej Primenjene Umetnosti Zbornik* 12 (1968) 97–104.
- RADOJKOVIĆ 1969 RADOJKOVIĆ, Bojana: *Nakit kod Srba od XII do kraja XVIII veka*. Beograd 1969.
- RADOJKOVIĆ 1981 RADOJKOVIĆ, Bojana: *Srpsko zlatarstvo*. Beograd 1981.
- ROXBURGH 2005 *Turks. A Journey of a Thousand Years, 600–1600*. Ed.: ROXBURGH, David. London 2005.
- SEIPEL 1999 *Schätze der Kalifen. Islamische Kunst zur Fatimidenzeit*. Hrsg.: SEIPEL, Wilfried. Wien 1999.
- TÓTH 2017 TÓTH, Anikó: Hódoltság kori moszlim temető a pesti Belvárosban (Budapest V. ker. József nádor tér, hrsz.: 24480) (Muslim cemetery from the Ottoman Turkish Period in the Inner City of Pest /Budapest District V, József Nádor Square, Lrn.: 24480/). *Aquincumi füzetek* 23 (2017) 118–127.
- TÓTH 2021 TÓTH Anikó: Török kori temető a József Nádor téren. *Határtalan Régészet* 6:1 (2021) 72–75.
- Türkische Kunst* 1985 *Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit. Exhibition catalogue I–II*. Herausgegeben vom Museum für Kunsthandwerk im Auftrag der Stadt Frankfurt. Red.: Kellner-Heinkele, Barbara – Rohwedder, Dorothea. Frankfurt 1985.
- WENZEL 1993 WENZEL, Marian: *Ornament and Amulet. Rings of the Islamic Lands*. The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art Volume XVI. Ed.: Raby, Julian. London 1993.
- WICKER 2005 WICKER Erika: A Katymár–Téglagyári hódoltság kori fülbevalópár (Ein Paar Ohrringe aus der Türkenzeit (Fundort: Katymár–Ziegelfabrik). *Cumania* 21 (2005) 5–56.

- WICKER 2008 WICKER Erika: *Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában* (Rac and Vlach People in the Northern-Bácska Region during the Turkish Rule). Kecskemét 2008.
- WICKER 2013 WICKER Erika: Egy dunántúli 16. századi kincslelet délvidéki és balkáni kapcsolatai (Serbian and Balkan relationships to the Transdanubian hoard from the 16th century). *Cumania* 26 (2013) 139–154.

ANTECEDENTS IN OTTOMAN ART OF BALKAN-ORIGIN JEWELLERY FOUND IN OTTOMAN HUNGARY

Ibolya Gerelyes

When we examine mutual cultural influences in those Balkan countries conquered by the Ottoman Empire, we often encounter nuanced problems. Clearly, some of the issues that emerge are likewise relevant for archaeological finds from those parts of Hungary that came under Ottoman sway. As the historical sources show, peoples of differing ethnic backgrounds moved from the Balkans to Hungarian territories during the time of Ottoman rule, settling there in significant numbers. On the lands between the Danube and the Tisza rivers, these new populations remained sharply separate from the Hungarian inhabitants. In the 17th century there, only north of the Szeged–Baja line did the inhabitants consist of Hungarians. In Transdanubia, a line of demarcation cannot be drawn so easily, although sanjak tax registers do indicate the presence in this region of large numbers of people from the Balkans by the early 1580s, in a band stretching from the southern shore of Lake Balaton to the Kaposvár–Dombóvár line.

The study investigates certain characteristic categories of jewellery which in their style and material composition differ significantly from Hungarian jewellery of the time and which can, according to earlier researchers, be linked to population groups from the Balkans that appeared in southern Transdanubia and southern parts of the Great Hungarian Plain in the second half of the 16th century and in the 17th century, namely pendant earrings featuring disks; dragon-headed, S-shaped hook fasteners for belts; and rings of various kinds, including those carved from carnelian, those whose stone was of carnelian, and those with heads in the shape of a teardrop.

The author attempts to answer to establish whether antecedents of these types of jewellery feature in Ottoman art, or in Islamic art more broadly; and, if yes, the extent to which they do so. Additionally, she seeks to establish whether the appearance and use of these jewellery types in the Hungarian territories was related to the incorporation of Balkan areas into the Ottoman Empire. In connection with this, there emerges the question of whether such 16th–17th-century artefacts traceable to Byzantine or Islamic traditions could have served their earlier functions and kept their earlier symbolic meanings; and, if yes, the extent to which they might have done so.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

